

УДК 94: [061.2:61](477) «1850/1917»

РОЛЬ КИЇВСЬКОГО, ХАРКІВСЬКОГО ТА НОВОРОСІЙСЬКОГО МЕДИЧНИХ ТОВАРИСТВ У РОЗВИТКУ ВІТЧИЗНЯНОЇ НАУКИ (1850-1917)

Левченко І. М. (Переяслав-Хмельницький)

У статті аналізується наукова діяльність членів медичних наукових товариств, які існували в Україні наприкінці XIX - на початку XX століть. Висвітлено дослідницьку, видавничу, лекційну роботу, що сприяла координації наукових досліджень вчених у медичній сфері. Розглянуто також роль медичних товариств, які надавали науковцям фінансову допомогу, сприяли обміну науковими розробками між вітчизняними та зарубіжними вченими і, нарешті, популяризували наукові дослідження серед широкої громадськості, сприяли демократизації наукових знань. Автором проаналізовано діяльність членів провідних медичних наукових товариств зазначеного періоду, які були створені при Київському Імператорському університеті св. Володимира, Харківському та Новоросійському університетах.

Ключові слова: медичні товариства, наукові дослідження, члени товариств, наукові публікації, доповіді, дослідницька робота, результати досліджень.

Постановка проблеми. У другій половині XIX - на початку XX століть відбувався інтенсивний приріст наукових знань у галузі природничих наук. Природничі знання користувалися популярністю не лише в середовищі науковців, але й серед загалу. Створення наукових товариств при університетах стало однією з особливих форм організації науково-дослідницької діяльності того часу та отримало широке розповсюдження в Російській імперії, зокрема і в Україні. В історії української науки почесне місце посідають науковці Київського, Харківського та Новоросійського університетів. Вони становили значний інтелектуальний прошарок української еліти у другій половині XIX - на початку XX століть. Їхні дослідження в галузі природничих наук стали важливою складовою українського науково-освітнього простору.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Вагомими працями із зазначеної тематики можна назвати роботи Ходько О. В. [9], Москаленко Ф. В. та Москаленко В. Ф. [3; 4], в яких аналізуються важливі дослідницькі проблеми, що вирішувалися з ініціативи членів медичних товариств Харківського, Київського та Новоросійського університетів. Своєрідними історико-педагогічними дослідженнями, що базувалися на значних обсягах фактичного матеріалу, стали звіти про стан та діяльність навчальних закладів. Вони містили велику кількість фактів, що докладно характеризували наукову діяльність членів товариств [5; 6; 10]. Коцур Н. І. не тільки досліджувала розвиток медичної сфери в Україні в історичному, культурному та освітньому контекстах, а й надала фактичні матеріали про науково-дослідницьку роботу науковців [2]. Роль медичних товариств Російської імперії в розбудові наукових досягнень була проаналізована Томашівським С. П. [8], Павловським А. Д. [7].

Невирішені складові загальної проблеми. Незважаючи на увагу сучасних учених щодо окремих питань, пов'язаних із науковою діяльністю представників медичних товариств України, малодослідженими залишаються результати їхніх епідеміологічних, мікробіологічних, патологічних наукових досліджень (другої половини XIX - початку XX століть).

Метою цього дослідження є: проведення історико-науково аналізу наукової діяльності представників Київського, Харківського та Новоросійського медичних товариств, з'ясування їхнього внеску у розвиток медичних наук та освіти в Україні, оцінка їхньої наукової діяльності у вітчизняному та світовому контексті.

Виклад основного матеріалу дослідження. Перша половина XIX ст. позначилася низкою досягнень у різних галузях науки і техніки, які підготували сприятливе підґрунтя для створення у другій половині XIX ст. нової природничо-наукової картини світу та небувалого росту наукового знання.

Серед факторів негативного впливу на науку слід відзначити відсутність її фінансової підтримки, недооцінка значення науки для розвитку економічного потенціалу країни. Саме через це деякі видатні вітчизняні дослідники-науковці повинні були залишати батьківщину і реалізовувати свої винаходи за кордоном. Але справжні патріоти свого народу, не дивлячись на різноманітні труднощі, творили та плідно працювали на науковому поприщі, прославляючи своїми новими дослідженнями рідний край.

Вчені-медики почали об'єднуватися в самоврядні наукові асоціації – наукові товариства. Медичні товариства не контролювалися державою, оскільки джерелом їх фінансування були переважно членські, благодійницькі та особисті внески.

Товариства лікарів були покликани сприяти розвитку медичної науки, вдосконаленню практичної галузі медицини та охорони здоров'я, підвищенню професійної кваліфікації, поліпшенню якості та ефективності медичної допомоги, встановленню міжнародних зв'язків та, безумовно, розвитку наукових досліджень у медичній галузі. За ініціативи Київського медичного товариства було створено Комісію медичних читань, члени якої проводили «народні читання» у губернських містах [9, с. 61].

Вітчизняний вчений, професор Київського університету св. Володимира, голова Товариства київських лікарів (1882-1886) Г. М. Мінх зробив вагомий внесок у розвиток світової медичної науки. Щоб дослідити шляхи зараження тифом, Г. Мінх у 1874 р. з власної ініціативи заразився ним і цим самим вписав своє ім'я в історію медицини. З 1880 по 1882 рр. науковець за власний кошт перебував у південних губерніях Російської імперії, щоб вивчити наслідки епідемії чуми. З метою дослідження прокази Г. Мінх у 1885 р. вирушив з експедицією в Туркестан, пізніше поїхав до Персії, Єгипту та Палестини [2, с. 291].

У фундаментальних працях «Проказа на юге России» (1884 р.) та «История проказы в Тверской области» (1894 р.) Г. Мінх встановив інфекційну природу прокази й надав вичерпну інформацію про клініко-анатомічні характеристики цієї небезпечної хвороби. Талант науковця Г. Мінха отримав світове визнання завдяки дослідженням, пов'язаним із вивченням інфекційної природи таких хвороб як тиф і проказа.

Високу активність у роботі Товариства київських лікарів виявляв Володимир Костянтинович Високович, який вивчав питання діагностики і профілактики інфекційних хвороб. До його статусного набору можна віднести наступні посади: голова Київського фізико-медичного товариства, президент Київського Товариства лікарів, член-засновник Товариства швидкої медичної допомоги, голова Товариства боротьби із злоякісними новоутвореннями, засновник та активний діяч Товариства боротьби з туберкульозом, член Товариства боротьби із заразними хворобами та відділу Товариства охорони народного здоров'я, керівник Київського бактеріального інституту, завідувач Пастерівського відділення, викладач курсів бактеріології для лікарів, ініціатор створення Вищих жіночих курсів тощо [8, с. 2-9].

Велику профілактичну та протиепідемічну роботу проводив доктор медицини, член медичного товариства О. В. Корчак-Чепурківський. Аналізуючи тогочасний санітарний стан країни, він вказав на високий рівень смертності не тільки дорослого населення, а й дитячого,

пояснюючи даний факт поширенням інфекційних хвороб, незадовільними умовами життя, поширенням у країні алкоголізму тощо [5, с. 172]. Неодноразово виступаючи на засіданнях Товариства, вчений зосереджував увагу на вирішенні низки завдань, які б допомогли детально вивчити негативні чинники низького рівня суспільного життя.

Варто згадати постать видатного вітчизняного клініциста, одного із засновників Наукового товариства студентів-медиків Імператорського університету св. Володимира академіка Феофіла Гавриловича Яновського. Визнанням його заслуг перед науковим медичним Товариством було обрання його у 1914 р. пожиттєвим головою [4, с. 9-10]. У 1889 р. вчений блискуче захистив докторську дисертацію на тему «До біології тифозних бацил», у якій не лише глибоко вивчив особливості тифозних паличок та умови їх існування в природі, а й знайшов способи знешкодження збудника. Оригінальністю та новизною позначені праці Ф. Яновського з питань пульмонології, зокрема діагностики й патогенезу пневмонії та плевритів. Уперше ним був описаний випадок геморагічного інфаркту легені з виділенням бронхіальних зліпків у хворого із застійними явищами. Також Ф. Яновський став автором науково-популярного видання «Про сухоти», в якому викладені питання особистої та громадської профілактики туберкульозу [3, с. 7-8]. Підсумки багаторічних спостережень і досліджень у галузі неврології вчений підвів у монографії «Діагностика захворювань нирок у зв'язку з їх патологією» [3, с. 8]. Загалом Ф. Яновський є автором понад 60 наукових праць, присвячених розробці питань бактеріології, пульмонології, фізіотерапії, патоморфології, нефрології, клінічної інсектології, гастроентерології, санітарно-курортної справи тощо.

За ініціативи Київського Товариства лікарів у 1896 р. було засноване Товариство боротьби із заразними хворобами, яке намаглося вирішити низку завдань: створення Бактеріологічного інституту для виготовлення засобів проти заразних хвороб; відкриття лікарняних установ для лікування заразних хвороб; сприяння в боротьбі із заразними хворобами урядовими громадськими установами шляхом організації санітарних загонів, прищепних станцій, постачання лікувальними засобами, які є в розпорядженні Товариства; поширення серед населення знань щодо причин, способів лікування і профілактики заразних хвороб, влаштування публічних читань, відкриття курсів для підготовки санітарного персоналу, видання і поширення популярних брошур і книг відповідного змісту [10, с. 110-112].

На засіданнях Київського Товариства лікарів неодноразово наголошувалося про його тісний зв'язок із Товариством боротьби із заразними хворобами, який допомагав проводити не лише наукові, а й практичні (виготовлення протидифтерійної сироватки) дослідження. На одному із засідань голова Товариства київських лікарів, професор Ф. А. Леш вказав на вагомий результати роботи наукового товариства в галузях гігієни, санітарії, епідеміології, бактеріології, а також з огляду на заснування в Києві Бактеріологічного інституту [6, с. 1-8].

Видатний діяч Київського Товариства лікарів, ініціатор заснування Товариства з боротьби із заразними хворобами О. Д. Павловський досліджував у різних напрямках епідеміологію і мікробіологію, розробив технологію одержання сироватки проти стрептококової інфекції та живильне середовище для туберкульозних бактерій.

Доповіді О. Павловського слухачі зустрічали з великим інтересом, адже проблеми етіології та бактеріології чуми були малодослідженими. Спочатку він ознайомлював присутніх з характером захворювання та роботою з вивчення чуми, потім повідомляв про результати власних досліджень. Висновок доповідача був наступним: «Чума есть болезнь контагиозная по существу, передающая человеку путем соприкосновения – контакта и переноса. Борьба с чумою, в современном культурном государстве, должна быть борьбою с заразою науки, т. е. путем культурных и научных мероприятий» [7, с. 96].

Варто зазначити, що Товариство одеських лікарів не залишилося осторонь у дослідженні глобальних проблем тогочасної медицини. Члени Товариства зробили вагомий внесок у розробку науково-теоретичних засад епідеміології, гігієни, санітарії, бактеріології та впровадження їх у лікарську практику.

На особливу увагу заслуговує наукова і практична діяльність члена Одеського Товариства лікарів Миколи Федоровича Гамалія, котрий проводив дослідження в галузі мікробіології у власній квартирі, яку він влаштував під лабораторію. За власний кошт він придбав мікроскоп, термостат, автоклав. Науковець побував у відрядженні в Парижі, де ознайомився з методикою лікування і профілактики сказу. Ця поїздка дала можливість М. Гамалію оволодіти не тільки методом лікування сказу, але й чітко усвідомити, в якому напрямку треба рухатися, щоб досягти позитивних результатів [2, с. 326]. Саме М. Гамалій склав кошторис Одеської бактеріологічної станції, яка почала функціонувати у 1886 р. За час свого керівництва на бактеріологічній станції (1886-1888 рр.) під його керівництвом було проведено низку

наукових досліджень, які допомогли при лікуванні інфекційних захворювань.

Активна громадська діяльність Я. Бардаха дивує своєю відданістю різним науковим організаціям. Він очолював Одеське товариство лікарів та одеське терапевтичне товариство, був членом Новоросійського товариства природознавців, Одеського бальнеологічного товариства, почесним членом Петербурзького мікробіологічного товариства, організатором і директором Одеської станції швидкої медичної допомоги тощо. Особливу увагу науковець приділяв дослідженню збудника дифтериту, протидифтерійній сироватці. Я. Бардах захистив першу докторську дисертацію з імунології та серотерапії дифтериту в 1894 р. на тему: «Дослідження з дифтерії. До вчення про запобігання і лікування дифтерії сироваткою крові штучно несприйнятливих собак» [2, с. 340].

У вітчизняній історії особливе місце посідає Харківське медичне товариство. І хоча воно не було першим в Україні за часом відкриття, проте з часом воно стає найпотужнішим за своєю громадською діяльністю та суспільним значенням не тільки на півдні, а й в усій Російській імперії. В роботі товариства все більше посилювався науковий супровід, завдяки якому досліджувався санітарний стан населення, проводилися заходи з боротьби з епідеміями, досліджувалися фактори навколишнього середовища. У зв'язку з епідеміями холери, чуми, віспи, дифтерії, паразитарних тифів Харківським медичним товариством було проведено велику протиепідемічну, дослідницьку, наукову та освітню роботу. Члени товариства швидко реагували на загрози появи різних епідемій, позачергово скликаючи засідання товариства для обговорення заходів щодо боротьби та запобігання зараженню населення різними інфекціями.

Науковою діяльністю займалася переважна частина членів наукового товариства. Вчені змогли вірно оцінити значення бактеріології для розвитку медицини.

20 жовтня 1894 р. за ініціативою членів Харківського медичного товариства було засновано протидифтерійний інститут, який був одним із найбільш крупних у виробництві протидифтерійної сироватки [2, с. 377].

Варто згадати про пошук власного методу вироблення протисибіркової вакцини, яку винайшов Л. С. Ценковський. Незважаючи на відмову відомого вченого Л. Пастера, який першим винайшов вакцину проти сибірки й не мав бажання поділитися технологією виготовлення, Л. Ценковський організував при своїй кафедрі примітивну лабораторію, де й розпочав пошук власного методу виготовлення сироватки. Перші спорові зразки вакцини проти

сибірки були виготовлені завдяки науковим дослідженням у 1883 р. Важливим досягненням Л. Ценковського було те, що бактеріальний препарат проти сибірки був ефективним не тільки для овець, а й для коней [1, с. 21-24].

Бактеріологічна станція згодом перетворилася на Бактеріологічний інститут. Спектр наукових інтересів Бактеріологічного інституту, спочатку заснованого для лікування сказу, з роками значно розширився. Тут проводилися мікробіологічні дослідження питної води, молока та інших харчових продуктів, робилися бактеріологічні аналізи для мешканців Харківської та шести найближчих губерній. Але найбільшої значущості надало інституту виробництво бактеріальних препаратів, якими він забезпечував увесь Південь Російської імперії, зокрема Кавказ та Середню Азію.

Висновки. Провідні вчені медичних товариств у галузі епідеміології, мікробіології, гігієни провели велику організаційну і санітарно-освітню роботу щодо подолання епідемій

холери, віспи, чуми, туберкульозу, на науковій основі розробляли та впроваджували у практику протиепідемічні заходи.

Також члени науково-медичних товариств сприяли становленню мікробіологічної науки в Україні. Науковці зробили вагомий внесок у галузі діагностики, пошуків та обґрунтування ефективних засобів профілактики і лікування інфекційних хвороб людей та сільсько-господарських тварин. Вчені науково довели, що для успішної боротьби з епідеміями слід поліпшити соціальні стандарти життя пересічної людини. З цією метою проводилася велика наукова робота, яка реально розкривала соціально-економічне становище населення. Все це є ще одним підтвердженням важливості наукової діяльності Товариств лікарів як для фундаментальних засад медицини, так і для прикладних її аспектів заради збереження життя і покращення умов праці громадян Російської імперії.

1. Высокович В. К. О результатах последних прививок сибирской язвы, проведенных в м. Белозерске Херсонского уезда / В. К. Высокович // Врач. – 1888. – Т. 9. – № 2. – С. 21-24.
2. Коцур Н. І. Становлення і розвиток гігієнічної науки в Україні: шлях крізь епохи і соціальні потрясіння (друга половина XIX - 20-ті рр. XX ст.) / Н. І. Коцур. – Переяслав-Хмельницький, 2011. – 726 с.
3. Москаленко М. Ф. Життєвий шлях «святого лікаря» (до 150-річчя з дня народження академіка Ф. Г. Яновського) / В. Ф. Москаленко, В. З. Натяженко // Український науково-медичний журнал. – 2010. – № 4. – С. 6-11.
4. Москаленко Ф. В. Студентське наукове товариство імені О. А. Киселя: становлення, сучасність, перспективи / Ф. В. Москаленко, В. Г. Коляденко, Я. В. Цехмістер // Український науково-медичний журнал. – 2007. – № 1-2. – С. 8-12.
5. Отчет о деятельности Общества для борьбы с заразными болезнями в г. Киеве. Год второй. – К., 1906. – 180 с.
6. Отчет о торжественном годичном заседании общества Киевских врачей 28 октября 1895 г. – К., 1895. – 160 с.
7. Павловский А. Д. Этиология (бактериология) и серотерапия бубонной чумы / А. Д. Павловский // Труды Физико-медицинского общества. – Вып. 1. – 1899. – С. 80-96.
8. Томашевский С. П. Деятельность профессора В. К. Высоковича, как одного из основателей Медицинского отделения при Высших Женских Курсах в г. Киеве / С. П. Томашевский. – К., 1914. – 10 с.
9. Ходько О. В. Никонор Адамович Хржонщевский: видатні досягнення в медицині та благодійності / О. В. Ходько // Історія утворення і становлення Товариства Київських лікарів: Матеріали конференції. – К., 2010. – С. 57-62.
10. Хозяйственный Комитет для приготовления противодифтерийной сыворотки: отчет о его деятельности. – К., 1896. – 115 с.

РЕЗЮМЕ

РОЛЬ КИЕВСКОГО, ХАРЬКОВСКОГО И НОВОРОССИЙСКОГО МЕДИЦИНСКИХ ОБЩЕСТВ В РАЗВИТИИ ОТЕЧЕСТВЕННОЙ НАУКИ (1850-1917)

Левченко И. М. (Переяслав-Хмельницький)

В статье анализируется научная деятельность членов медицинских обществ, существовавших в Украине в конце XIX - в начале XX веков. Освещена исследовательская, издательская, лекционная работа, которая способствовала координации научных исследований ученых в медицинской сфере. Рассмотрены также роль медицинских обществ, которые предоставляли ученым финансовую помощь, способствовали обмену научными разработками между отечественными и зарубежными учеными и,

наконец, популяризировали научные исследования среди широкой общественности, способствовали демократизации научных знаний. Автором проанализирована деятельность членов ведущих медицинских научных обществ указанного периода, которые были созданы при Киевском Императорском университете св. Владимира, Харьковском и Новороссийском университетах.

Ключевые слова: медицинские общества, научные исследования, члены обществ, научные публикации, доклады, исследовательская работа, результаты исследований.

SUMMARY

THE ROLE OF KYIV, KHARKIV AND NOVOROSIYSK MEDICAL SOCIETIES IN THE DEVELOPMENT OF UKRAINIAN SCIENCE (1850-1917)

I. Levchenko (Pereyaslav-Khmelnytsky)

The article analyzes the scientific activity of members of the medical scientific societies that existed in the Ukraine in the late XIX - early XX centuries. There is highlighted research, publishing, lecture work that contributed to the coordination of research scientists in the medical field. We consider the role of medical societies, which provided financial assistance to researchers, helped the exchange between domestic and foreign scholars and finally popularized research among the general public, contributed to the democratization of scientific knowledge. The author analyzed the activity of members of leading medical scientific societies of this period that were created at the Kyiv Imperial University of St. Vladimir, Kharkiv and Novorossiysk Universities.

Keywords: medical societies, research studies, members of societies, scientific publications, reports, research work, results of studies.